

PARAPHRASIS PSALMORUM POETICA

Poznato je da su prepjevi Psalama u starije doba predstavljali virtuoznu jezičnu vježbu. U hrvatskoj starijoj književnosti psalme je prevodilo ili prepjevavalo više književnika, bilo djelomično ili u cjelini: Nikola Dimitrović (Pjesni duhovne, 1549, Mleci)¹, Mavro Vetranović², Šime Budinić (Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi, Rim 1582)³, Luka Bračanin (Psalmi Davidovi iz god. 1598)⁴, Andrija Vitaljić (Istumačenje pismi Davidovih, Mleci 1703)⁵, Dživo Gundulić i Ignjat Đurđević i drugi. U hrvatskoj književnosti je prevođenje Psalama bilo vrlo omiljeno. Jedina latinska pjesnička parafraza Psalama i kantika u hrvatskoj književnosti nastala je i štampana u Dubrovniku god. 1791. Njen autor je Đorđo Ferić.⁶ Pitamo se zašto se Ferić krajem 18. st. dao na ovaj posao, u vrijeme kad se rijetko već susreću obožavaoci latinskog jezika u književnosti? Odgovor na ovo pitanje sadržan je u Ferićevu *predgovoru*. Ali prije nego osvijetlimo sam predgovor, da vidimo koja su književna djela mogla poslužiti Feriću kao uzor i pomoć u njegovu poslu. Od latinskih pjesničkih parafraza nama je poznata ona štampana u Antverpenu god. 1566. (Paraphrasis Psalmorum Davidis poetica, nunc primum edita auctore Georgio Buchano, Scoto, poetarum nostri saeculi

¹ Isp. Stari pisci hrvatski, knj. V.

² Isp. Stari pisci hrvatski, knj. III—IV.

³ Isp. F. Kurelac o Š. Budiniću u izdanju Psalama, Rijeka 1865.

⁴ Ovi psalmi su nastali prepisivanjem (kao i kasniji Kašićev psaltir) iz prazivornog hrvatskog glagolskog psaltira, a njihova najstarija varijanta je *Dubrovački Psaltir* iz početka 16. st. Vidi F. Fancev, *Djela JAZU*, XXXI (1934).

⁵ Vidi M. Kombol, str. 291.

⁶ *Paraphrasis Psalmorum poetica* auctore Georgio Ferrich Ragusino, cui accedit altera in utriusque Testamenti Cantica cum annotationibus, Ragusii MDCCXCI. — Posvećena je Maksimilijanu Vrhovec, zagrebačkom biskupu. — Knjiga sadrži XII stranica Predgovora, zatim 285 strana teksta Vulgate sa Ferićevim prepjevom u raznim horacijevskim i drugim pjesničkim metrima. Slijedi Index po alfabetu (str. 285—288). Drugi dio knjige nosi naslov *Paraphrasis poetica in utriusque Testamenti Cantica* (str. 35). Ovo vrijedno Ferićevo djelo zavrijedilo bi jednu posebnu i opsežniju studiju, filološku i teološku.

facile principe).⁷ Ne bi bilo teško dokazati da se Ferić koristio i ovim djelom. To je još očitije uporedi li se Ferićev latinski prepjev sa hrvatskim prepjevom Ignjata Đurđevića iz god. 1729 (Mleci). Veliko Đurđevićevo djelo „Saltjer Slovinski“ ističe se raznolikošću stihova i strofa, a naročito savršenom dikcijom. Da izbjegne jednoličnost u prijevodu, služio se različitim metričkim oblicima. Čini nam se pretjeranim sud M. Kombola kako „sve te Đurđevićeve metričke varijacije nisu dale psalmima većeg poleta“. Parafrazatori prije Ferića također su izbjegavali heksametar, jer proročkom govoru sa uzvišenim mislima heksametar ne odgovara. Heksametar naime svojim ritmom, tj. izmjenom daktila i spondeja, spuštava raznolikost i istančanost lirskog tona. Raznolikost sadržaja Psalama, kao svete i uzvišene poezije, zahtijeva raznolikost pjesničkih oblika. S druge strane čitanje Psalama, koji često sadrže vrlo srodne misli, stvara dosadu (monotoniju), koja se može ukloniti izmjenom pjesničkih metara. Parafraze, dakle, sa raznim metrima (alkejskom, safičkom, drugim strofama, hendekasilabima i sl.) privlače čitatelje i dobivaju veću vrijednost. Ferić, vidjet ćemo, koristi i metre crkvenih himni, kao napr. jampski dimetar (Deus, creator omnium), koji je mnogo koristio Ambrozije, a naročito Prudencije. Inače, kršćanska književnost (poezija), koja nastaje iz antičke, prva gradi stihove po akcentu, prva uvodi rimu.

U predgovoru „Saltjeru“ Đurđević govori, slično kao i naš Ferić, o karakteristikama hebrejskog načina izražavanja, navodeći razloge zašto je ulagao toliki trud: Pomaže redovnicima, objašnjava psalme, okajava mladenačku ljubavnu poeziju, nastoji dati vjeran prijevod. Đurđević se koristio mnogim komentarima grčkim i latinskim, ali je uvijek imao hebrejski original. U „Saltjeru“ mu je dikcija jednostavnija, manje kičena, što sâm naročito ističe („istomačenje nezapleteno i

⁷ Djelo ovoga Škota (Više izdanja, napr. iz god. 1687) na str. 261—265. sadrži i pregled metričkih formi, kojima se Georgius Buchanans koristio (carminum genera): heksametar, heksametar sa jampskim trimetrom, jampski trimetar, heksametar sa alkmanskim daktilskim tetrametrom, safički jedanaesterac, razni Horacijevi metri i metri latinskog crkvenog pjesništva (himgnografi, Hilarije, Ambrozije, Prudencije). Ovdje treba istaći „Kršćanskog Pindara“ ili „Kršćanskog Horacija“, Prudencija, koji kombinira različite antičke pjesnike sa grčkim crkvenim piscima himni. Utjecaj Pindarove metrike očit je naročito u tzv. eolskim ili horijampskim stihovima, koji su se pri kraju 19. st. zvali *logaedski*, kao da se u njima spaja proza (logoi) i poezija (aoide). Pindarov stih sa dubinom misli, ozbiljnošću i svečanošću tona osobito se cijenio u Rimu (Horacije). A i Đorđe Ferić sigurno je poznavao Pindara. Od 45 epinikija svaka ima svoj naročiti metrički oblik (himne, ditirambi, peani i dr.).

⁸ Posebno je pitanje koliko se je u vještini prepjevima u raznim horacijevskim metrima u Ferića i u Đurđevićevim hrvatskim metričkim varijacijama izgubila jednostavnost originalnog hebrejskog teksta u Psalmima.

nesamrknuto“). Želio je, kaže, da oživi i neke davne „dubrovačke načine od pjetnomjerja“, tj. pjesničke metre.⁹

Kako se vidi iz *Annotationes*¹⁰, Ferić je poznavao i knjigu Roberta Lowta „De sacra Hebraeorum poesiā“. Od talijanskih prerada ističe *Ksaverija Mattei*. Smatrajući da nam nedostaje jedna moderna latinska parafraza Psalama, odlučio se Ferić, dakle, da sam u tom poslu iskuša svoje snage.

Spomenuti Ferićev *predgovor* vrlo je važan za uvod u Parafrazu. Iznosimo glavne momente: Kad je oko god. 1784. neke svoje pjesničke sastave¹¹ sa nekim heksametarskim parafrazama Psalama pokazao Fr. Stayju, ovaj ga nagovori da prevede sve Psalme. Kad je to učinio u heksametrima, na savjet istoga Stayja preradi sve u raznim pjesničkim metrima. Ističe teškoće u parafraziranju na latinski. Kao što su R. Kunić i M. Cesarotti nadmašili prethodnike prevodeći Homerovu Ilijadu, nada se i on (Ferić) da će uspjeti u svom pothvatu. Glavni mu je cilj, kaže, da za vjernike (crkvene potrebe) stvori dobro štivo. Misli da će njegovi pjesnički dodaci (ukrasi) smisao učiniti jasnijim. O samoj hebrejskoj poeziji govorit će, kaže, u Bilješkama kod Mojsijevih Kantika, dok će ovdje samo ukratko spomenuti karakteristike hebrejske poezije: uzvišenost misli i blistavost izraza (Slična je, kaže bila i grčka poezija u svom početku: sveta i božanska).¹² Pored toga, u hebrejskoj poeziji ističu se i divni opisi duševnih stanja. Susrećemo k tome mnoge smjele metafore i hiperboličan način govora, svojstven istočnjacima, zatim očiti nevezani govor (bez veznika), što podsjeća na Pindara.¹³

⁹ Isp. napr. strofu od 11 stihova (3 četverca, 8 osmeraca) u ps. 121:

Kad mi reku:
Zaman stavlja svijet zapreku,
Jer se opeta
Srijed žuđena templa sveta
Vratit ćemo slobodeni,
Ter smireni
Stat će stupaj naš dragomu
U predvorju solimskomu —
Ah kô uzigran u radosti
I tolíkoj čestitosti
Jedva je srce mē zadosti!

Mišljenje M. Rešetara da je Đurđević od psaltira činio „palestru za metričke vježbe i igre“ čini nam se vrlo tačnim. To, donekle, i sam Đurđević kaže u spomenutom predgovoru.

¹⁰ Str. 26, 37 pri kraju knjige. U istim **Bilješkama** navodi kako se Lafontaine oduševljavao čitanjem kantika *Habacus*.

¹¹ Naslućujemo da se radi o Ferićevim pjesničkim parafrazama Horacijevih Carmina.

¹² Ferić aludira na Pindarove pjesme koje je poznavao i iz prijevoda.

¹³ Ton ozbiljan, svečan, misli duboke, pjesnička dikcija puna metafora i sjajnih slika.

U Bilješcima dotiče se Ferić i novije hebrejske poezije, na koju je uticala u metričkom pogledu *arapska poezija* (Aben Ezra, Maimonides). Za razliku od Grka i drugih evropskih naroda Hebreji su u poeziji nalazili samo svete, moralne i poučne stvari.

Ferićeva *Parafraza psalama i kantika* naišla je bila na vrlo dobar prijem u ondašnjim književnim krugovima.¹⁴ Iz predgovora jasno uočavamo Ferićovo dobro poznavanje teorije književnosti uopće, a poezije posebno.

Po svom lirizmu, po izražajnoj snazi *Psalmi* su najveći domet židovske (hebrejske) lirike. Ferić se uglavnom držao latinskog teksta *Vulgate*, ali je zagledao, pored drugih prepjeva (naročito talijanskog Ksaverija Mattei, koji je zapravo interpretacija psalama), i u hebrejski original.¹⁵

Da bi se jasno vidjela *Ferićeva* blistava izražajnost na latinskom jeziku, potrebno je na više primjera-citata porediti njegov tekst sa drugim prepjevima. Kako će se vidjeti, on ustvari interpretira originalne misli. Ali pogledajmo prije metričke forme u kojima iznosi misli psalama. Ferić upotrebljava pretežno slijedeće metre:

- 1) heksametar
- 2) safička strofa
- 3) hendekasilab
- 4) daktilsko-jampska epoda (heks.+jampski trimetar)
- 5) jampska epoda (j. trimetar + j. dimetar, ili tzv. Arhi-
lohov jamb)
- 6) pentametar (samostalno!)
- 7) elegijski distih
- 8) alkejska strofa (alkejski stihovi)
- 9) asklepijadska strofa (glikonej + asklepijad), vari-
jante: veći asklepijadski stih, manji asklepijadski
stih
- 10) metri himnografa (crkvenih himni)
- 11) trohejski dimetar
- 12) hiponaktejska strofa (trohejski katalektički dimetar
+ jamski katalektički trimetar)
- 13) jamski dimetar (samostalno!)
- 14) strofe sastavljene od tri stiha:
 - a) heksametar
 - b) jampski dimetar
 - c) aristofanej (ferekratej)

¹⁴ Isp. mišljenje Benedikta Stay, koje Ferić citira u predgovoru. I prije štampanja knjige Stay je čitao Ferićevu Parafrazu i dao o njoj svoje mišljenje. Prema Appendiniju (Notizie... II str. 186—188) u rimskom književnom časopisu br. 12 iz 1792. najavljena je s pohvalom Ferićeva *Parafraza*.

¹⁵ Među talijanskim parafrazama Ksaveriju Mattei daje prvo mjesto. Isp. izdanje iz god. 1782, 2 toma,

Evo primjera za svaku navedenu metričku formu:

1) *heksametar*:

Quid tanto gentes arma arripuere tumultu
 Vanaque sic populos exasperat ira rebelles?
 Inque Deum Christumque suum quid foedere reges
 Composito proceresque ruunt sic ore loquentes:
 (Psalam 2)

2) *safička strofa*:

Puriter vitae mihi qui peractae
 Es, Deus, testis, tua cum vocavi
 Numina, haud sprete prece defuisti
 Rebus in arctis (Psalam 4)

3) *hendekasilabi (falečki jedanaesterci)*:

Cunctorum sator arbiterque rerum,
 Cui per est nihil et nihil secundum,
 Quam tui inclyta nominis per omnes
 Terras gloria pervagata splendet!
 (Psalam 8)

4) *Tzv. Arhilohov jamb* (daktilsko-jampska epoda, sastavljena od daktilskog heksametra + jampskog trimetra):

Quae terram incolitis nullo discrimine cunctae
 Gaudete gentes optimumque carmine
 Suaviloquo celebrate Patrem sacrisque tremendum
 Efferte nomen caeli ad astra laudibus.
 (Psalam 66)

5) *jampska strofa ili epoda* (j. trimetar+j. dimetar):

Defende causae iura tu meae Deus,
 Salvumque gente ab improba
 Me redde et hostis arte quos nefaria
 Dolos paravit, amove.
 (Psalam 44)

6) *Pentametar*:

Cum sors saeva gravi turbine personat,
 Nobis fida salus est Deus; hic sua
 Nos virtute tegit, praesidio fovet.
 (Psalam 46)

7) *elegijski distih*:

Laudibus aeterni resonent haec moenia regis,
 Auspiciis surgunt quae reparata suis.
 Iam laetos inter plausus festivaque vulgi
 Gaudia Sioniis arx sedet alta iugis.
 (Psalam 48)

8) *alkejski stihovi* (1. alk. jedanaesterac, 2. alk. jedanaesterac, 3. alk. deveterac, 4. alk. deseterac):1. *primjer*:

O qui reorum fletibus et pia
 Prece invocantum, rex bone, flecteris.
 Te, quaeso, placatum gementi
 Redde mihi veniaequae largum
 (Psalam 51)

2. *primjer*:

Nutu regentem sidera laudibus
 Efferre magnis aggredior: mihi
 Cor gaudio exultat, salutem
 Ferre Deo veniente terris.
 (Canticum Beatae Mariae Virginis:
 Magnificat anima mea Dominum)

9) *asklepijadska strofa* (glikonej + asklepijad):

Auras donec amabiles
 Concessum aetherii sit mihi luminis
 Haurire, eximiis Patrem,
 Nutu cuncta suo qui regit, optimum
 Tollam ad sidera laudibus

10 *Metri himnografa* (poput crkvenih himni):
 (Psalam 146)

Psalam 112 (111):

Felix, qui superum Patri
 Constanti obsequitur fide,
 Divinamque recondidit
 Alto pectore legem.

Psalam 113 (112):

Pueri, integelli, lacteis
 In astra linguis arbitrum
 Mundi potentem tollite,
 Suasque ab annis primulis
 Vulgare laudes discite.

11) *Veći asklepijadski stih:*

Quam nobis, superum sancte Parens, dulce negotium
 Est te prosequier laudibus, et sive dies nitet
 Almo lumine, seu nox tenebris septa silentibus
 (Psalam 92)

12) *Manji asklepijadski stih:*

A primis, Genitor tu bone, saeculis
 Nobis portus eras araque, tristibus
 Aerumnis quotiens sors mala presserat.
 (Psalam 90)

13) *Trohejski dimetar* (tr. dim.+tr. katal. dimetar ili lekitij):

Paene mersus, heu, profundis
 Dum malorum fluctibus
 Te gemente corde posco,
 Sancte Rector coelitus.
 (Psalam 130)

14) *Hiponaktejska strofa* (troh. katal. dimetar + jam. katal. trimetar):

Orbis alme conditor,
 Elata mens non est mihi nec ullum
 Insolente lumine
 Fastidiens contemno; nec superbus
 Ambulo nec assequi
 Maiora viribus meis laboro
 (Psalam 131. Isp. Horat. II, 18, 1—2)

15) *Jampski trimetar:*

Vos o ministri, sorte lecti, numinis,
 Almae qui in aedis excubatis atrio,
 Efferte magnis, eia, nunc praeconiis
 Rerum potentem, dum silet nox, arbitrum
 (Psalam 134)

16) *Strofe sastavljene od heksametra, jampskog dimetra i aristofaneja* (sličan ferekrateju):

Tu, sancte o Genitor, cui rerum aeterna potestas,
 Ab impii me sospitem
 Redde furore viri,

Psalam 140)

Psalam I (prvi stavak).

Odmah treba kazati da se Ferić više drži teksta Vulgate od drugih naših prevodilaca. Mjestimice se obazire i na hebrejski original. Vidimo to i u imitaciji običaja hebrejskih knjiga, koje često zamjenjuju glagolska vremena. Hebrejski jezik nema prezenta, a rečenice su većinom usporedne (koordinacija). Pogledajmo kako je trostruki paralelizam prvog stavka izražen u Ferića. Najprije navedimo naš novi prijevod¹⁶ originala:

Blago čovjeku koji ne slijedi savjeta opakih,
ne staje na putu grešničkom
i ne sjeda u zbor podrugljivca,
.

Ferićev prepjev pokazuje jasno da se kod interpretacije Vulgate pored hebrejskog teksta¹⁷ služio raznim drugim dostupnim prijevodima ili komentarima Psalama. Sam navodi vrsni prepjev Ksaverija Mattei. A vrlo je vjerojatno da je čitao i poznao spomenuti latinski prepjev Škota G. Buchanana-a, čija je knjiga Psalama (prepjev) štampana nekoliko puta:

Felix o ter et amplius,
Qui non applicuit consilantibus
Aurem credulus impiis,
Non se sacrilegae coetibus addidit
Turbae, nec temere viros
Irrisit cathedra e pestifera pios!

„Grešnički put“ (= teški grešnici) adekvatno interpretira sa *coetus sacrilegae turbae*. „Zbor podrugljivaca“, tj. *oholica*, kao najgore vrste ljudi, slijedeći Vulgatu mnogi parafriziraju slično: Ferić *cathedra pestifera*.¹⁸

¹⁶ Isp. izdanje *Biblije, Zagreb* (Stvarnost) 1968. Psalmi su u prijevodu Filiberta Gasa (uz jezičnu suradnju Marka Grčića i Jure Kaštelana). Isp. najnoviju knjigu Celestina Tomića: Psalmi (Uvod i komentar), Zagreb 1963.

¹⁷ Hebrejski je ritam za razliku od grčko-rimskog određen po naglasku. Naiznčajnija karakteristika hebrejskog pjesništva jest tzv. paralelizam ili ponavljanje istih misli u drugom polustihu (Ili razrađivanje misli). Ferić često i citira hebr. original ispod teksta.

¹⁸ Isp. Đurđevićev prepjev:

Blažen čovjek, ki ne slijedi
Svjete opake, zloću oholu,
Ne gre putom i ne sjedi
Na kužnomu zlobnijeh stolu.

Psalam 45 (epithalamicum carmen).

Ovaj psalam je kraljevska svadbena pjesma, vjerojatno profana sadržaja: Kralj se ženi sa nekom princezom ugledna naroda; svijet se divi kraljičinoj ljepoti, bogatstvu, darovima.¹⁹ U početnom tekstu Vulgate posebni pjesnik, koji treba da opjeva svadbu, izjavljuje:

Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.
Lingua mea calamus scribae velociter scribentis.

što Ferić stilom Ovidija (Isp. uvod u Metamorfoze) zanosno prepjevava ovako:

Iam mea concepere sacras praecordia flammas
Et pleno voces aditum de pectore quaerunt,
Carmina fert animus regi nova dicere, dextrae
At celeri scribentis erit par lingua loquendo.

Vulgatin tekst je, kako se jasno vidi, nejasan i nekako previše „proza“. Moderni naš prijevod glasi:

Iz srca mi naviru riječi divne:
pjesmu svoju ja kralju pjevam,
jezik mi je ko pisaljka hitra pisara.

Vulgatin izraz „Eructavit cor meum verbum bonum“ Ferić pjesnički prenosi dvama prvim heksametrima. Vrlo dobro smisao originala („naviru divne riječi iz srca“) pogađaju Ferićevi izrazi „voces de pectore pleno quaerunt aditum“. Neće biti naodmet konfrontirati citirane odlomke sa drugim pjesničkim parafrazama. Tako Buchananus, čini nam se, nastoji više da istakne poređenje pjesničkog jezika (riječi) sa brzim pisarem, koji žuri da što prije napiše tekst:

Cor micat; exultant trepidis praecordia fibris,
Eructantque novum gravido de pectore carmen;
Certat lingua animum *fando*, manus aemula linguam
Scribendo exaequare, meo nova carmina regi
Dum cano

¹⁹ Mnogi tumači pomišljaju da se radi o ženidbi Salamona sa kćerkom Faraona. Isp. Ferićev Uvod pred psalomom.

Mađarski autor Samuel Szilagy²⁰ prepjevava u kraćim stiho-
vima:

Qua mea mens pollet alacritate,
Quaque valet lingua celeritate,
Fert animus pandere sublimi,
Rex! opera mea Tibi versu²¹

Psalam 51 (Miserere — Ispovijed raskajana gresnika).

Psalam je po formi remek-djelo hebrejske književnosti. Izražava Davidovo kajanje zbog dvostrukog zločina: preljub sa Bet-Šebom, ženom Urije, i ubistvo Urije. Pogledajmo treći stavak Vulgate, zatim parafrazu Ferićevu, Buchanana, Gundulića i Đurđevića:

Amplius lava me ab iniquitate mea et a peccato meo munda me. Ferić:

Tu cor pudendis elue sordibus
Noxae quidquid restat adhuc meae
Absterge, dum purum sit omnis
Nequitiae scelerisque pectus.²²

Gundulić:

Još me operi, Gospodine,
Od nepravde, ká me tlači;
Jao, i dušu mú oplaci
Od nečiste mé krivine.

Đurđević:

Još i praštaj grijeh prošteni;
Još i peri zloče oprane;
Da najmanje ne ostane
Obilježje grijeha u meni.²³

²⁰ Isp. izdanje Parafraze Psalama od Škota Georgiusa Buchanana, Magno-Varadini 1807.

²¹ Đurđević postupa u pravom smislu riječi parafrazatorski:
Čijem spjevanje dobro i milo
Sad iz moga srca ishodi,
Budi na čas ovo dilo
Kralju, koji mnom gospodi;
Njemu jezik moj za pjeti,
Ko brz pisac, teci i leti.

²² Buchanan u safičkoj strofi parafrazira prvi dio stavka gotovo jednako kao i Ferić) isp. sordes pudendae: maculae pudendae)
Usque peccati lava et usque labem
Dum repurgatum maculis pudendis
Purius corpus niteat recocto
Ignibus auro.

²³ Očit utjecaj Đurđevićevih prepjeva i komentara neka pokaže napr. uvod u Đurđevića, koji ćemo konfrontirati sa Ferićevim:
Razlicijem srčanijem razlozima nastoji prignuti božje milosrđe; i ne samo pita proštenje vrh minutoga ubojstva od Urije, neg i pomoć za unaprijed u taka krivovanja ne upasti (Đurđević). —

Fervida poenitentis Davidis oratio, in qua Deum efficacissimis rationibus ad commiserationem flectere conatur. Veniam pro adultério atque homicidio primum petit, deinde ne in eiusmodi peccata in posterum labatur, auxilium exposcit. (Ferić).

Psalam 37.

Ako se dobro analiziraju misli ovoga psalma, može se zaključiti da je bolesnik imao bolest sifilis (isp. st. 4—12, gdje se jada na bolove u kostima, otvorene rane, savijena leđa, malaksalost, gubljenje vida). Osvrnimo se barem na stavak 7:

Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus . . . (Vulgata)

U grčkom prijevodu (Septuaginta) citirano mjesto je prevedeno: „Unutra sam pun ognja...“, a slično je i u novom prijevodu. Ferić je, dakle, osjetio nejasnoću, koju je, valjda prema komentarima, uklonio parafrazom:

Intera et stimulos, quis me *malesuada* cupido
Ad crimen urget, sentio.

Slično čitamo i u Đurđevića:

Ozlovoljen vazda idah,
Jer su moji boci bludni
Puni napasti i požudni
Grijev slijediti, ki jur slîdah.

U Đurđevićevoj zbirci latinskih pjesama (Izdanje JAZU, Zagreb 1956) nalazimo i 3 psalma u latinskim stihovima (pjesme 51, 52, 66). Ovaj psalam (Domine, ne in furore tuo arguas me), koji inače ima 23 stavka, parafraziran je mnogo opširnije nego u Ferića. Đurđevićevi elegijski distisi djelomično podsjećaju na ton Ovidijevih elegija iz prognostva.

Pogledajmo st. 39—44:

Hinc reliquos abigit maior mihi causa dolores,
Haec mentem, haec oculos, haec sibi corda rapit.
Hinc ego non cesso gemitu rugire perenni,
Ceus solet in vacuis fixa leena iugis.
Siste manum flammasque, pater, qui saepe dolenti,
Dulcius ut possim te reperire, lates,

koj. se odnose na original, stavak 9—10 (afflictus sum et humiliatus sum nimis, rugiebam a gemitu cordis mei...). Đurđevićeva parafraza na mnogim mjestima barokno je proširena tako da podsjeća na K. Mattei. Ferić se uglavnom vjerno drži teksta. Isp. stihove

Immodicus mentem prostravit moeror et imo
E corde suspiro gemens.
Tu quid ego cupiam, nosti Deus, omnia cordis
Arcana nam vides mei.

Psalam 137 (136)

Ovaj psalam je najljepša i najosjećanija hebrejska lirska pjesma o težnji izgnanika u Babilonu za domovinom. — Potresna slika: Izgnanici vješaju svoje harfe o vrbe i ne žele pjevati svoje svete pjesme u tuđoj zemlji, kako bi to željeli neprijatelji:

„Concinite, aiebat, semotis pectore curis
Ad patrios inflexa modos quae carmina quondam
Incolumi templo cecinistis et arce Sionis.“²⁴

Ferićev prepjev dočarava nam sliku. Isp. naročito ironične riječi *semotis pectore curis*.

Psalam 113

Ferić je tekst Vulgate na nekim mjestima shvatio doslovce, ne razumjevši pravi smisao. Tako je početak psalma „Laudate pueri, Dominum, laudate nomen domini“ prepjevao:

Pueri integelli, *lacteis*
In astra *linguis* arbitrum
Mundi potentem tollite,
Suasque ab *annis primulis*
Vulgare laudes discite.

kao da se radi o nejakoj i nevinoj djeci. Grčki tekst pak ima: Douloi tou Kyriou, što je prevedeno na latinski *pueri*. „Sluge Jahvine“ odnosi se na *Izraelce*.²⁵

Utjecaj Horacijeve metrike, a djelomično i dikcije, primjetan je u Ferićevoj Parafrazi.²⁶ Ovdje ćemo navesti jedan primjer — psalam 125 (Sigurnost onoga koji se uzda u Jahvu. Stoji čvrsto kao brdo Sion), koji nas sjeća prvog dijela Horacijeve pjesme III 3 (Iustum et tenacem propositi virum ...)

Quisquis salutis collocat fiduciam
Uno in Parente coelitum,
Sortis procellas saevientes pectore
Contemnet imperterrito,
Immobilisque sic resistet ictibus,
Rupes velut Sionia.²⁷

²⁴ Tekst Vulgate, 4. stavak: Et qui abduxerunt nos: „Hymnum cantate nobis de canticis Sion“.

²⁵ U Đurđevića „sluge“ su „uvjetni službenici“.

²⁶ Isp. naš članak: Đ. Ferić i Kvint Horacije Flak, *Živa antika* XVI, 1966, str. 333—337.

²⁷ Isp. parafrazu Buchanana (2. strofa)

Quicumque vere spem locat in Deo,
Non hostis hunc vis, non quatiet dolus;
Si fractus illabatur orbis,
Incolumis fugiet ruinam.

Uporedimo li, makar i površnije, Đurđevićev prepjev Psalama na našem jeziku sa Ferićevim latinskim prepjevom, odmah nam upada u oči dobro poznavanje duha hebrejske poezije i izvanredno izražajno savršenstvo. Možemo, istina, primijetiti da ove slobodne parafraze zaista psalme ne prevode nego više interpretiraju. Tako je radio i talijanski parafrazator K. Mattei. Štaviše, njegov je prepjev kudikamo slobodniji i opširniji i od Đurđevićeva i Ferićeva prepjeva. Upravo *psalmi* mogu dati izvanrednu priliku pjesnicima da pokažu svoju prevodilačku sposobnost. Tzv. tačni moderni prijevodi na mnogim mjestima nisu jasni. Stoga se naš Felic i prihvatio teškoga posla da Psalme pjesnički interpretira. Sam ističe u predgovoru da je teško na latinskom jeziku dobro parafrazirati psalme. Iako su mnogi prije njega uspješno parafrazirali Psalme (Ističe naročito u Talijana Ks. Mattei!), smatrao je ipak da ostaje mnogo toga u tekstu nerazumljivo što zaslužuje da se tumači. Međutim, možemo se lako uvjeriti da nam nije dovoljan ni sam prepjev bez teksta Vulgate ili modernog prijevoda. Potrebno je, dakle, uvijek čitati oba teksta. Što se više čita Ferićeva latinska parafraza, to se više osvjedočujemo u Ferićevu versifikatorsku vještinu na latinskom jeziku. Ali nerijetko i u pjesnički Ferićev talentat. Zadivljuje nas Ferićeva ustrajnost u tako teškom poslu, pogotovo kad znamo da Psalmi nisu baš interesantno i zabavno štivo. Štaviše, često su dosadni i slabo razumljivi.

Ferićev trud je uspio. Benedikt Stay dobro je ocijenio ovaj prepjev.

APOPHTHEGMATA ERASMI LATINIS VERSIBUS EXPLICATA

Ljubitelj didaktičko-moralističke literature (Fabulae, Psalmi, Disticha, prijevod Fedra i dr.), čitao je naš Ferić i Holandanina Erazma Rotterdamskog²⁸. Desiderius Erasmus (Rotterdam, 1466. — Basel, 1536), poznati erudita, humanista, koji je izdavao antičke klasične tekstove, obožavatelj Cicerona, privukao je Đorđa Ferića svojim djelom Apophthegmata, zbornikom anegdota, duhovitih izreka uzetih osobito od Plutarha (Bioi paralleloi) i Lukijana, a i iz mnogih drugih hellenskih i rimskih pisaca. Erazmo je mnogo cijenio Plutarha kao humanog moralistu, a Lukijan („Volter antike“) bio je od 15. stoljeća omiljeni pisac. Antičke sentencije i izreke zaista

²⁸ Bavljenje poslovice (prorčja) iz usmene književnosti, od kojih je stvarao svoje fabule (pričice), odvelo ga je na sentencije ili etičke refleksije (duhovite izreke, krilatice, dicta, grčki apophthegmata) iz umjetničke književnosti. Radi se o oštroumnim, dosjetljivim izrekama.

su duhovite i nije čudno što ih je naš Ferić, izvrstan pripovjedač, *sa sposobnošću živa fabuliranja*, sa interesom čitao. Erazmovo djelo (sastavljeno u svrhu obuke učenika) nosi naslov *Apophthegmata lepideque dicta principum, philosophorum ac diversi generis hominum, ex Graecis pariter ac Latinis auctoribus selecta, cum interpretatione commoda dicti argutiam aperiente*. — Djelo je publicirano u Baselu (Basiliae) 1531. i 1550. godine.²⁹ U izdanju iz 1548. čitamo popis antičkih autora odakle su izreke sakupljene: Plutarchi Apophthegmata, Plutarchi Vitae, Diogenis Laertii Vitae, M. Tullius, Quintilianus, Titus Livius, Suetonius, Macrobius, Herodotus, Seneca, Valerius Maximus, Eutropius, i neki drugi. Ferić je svoj prepjev u formi epigrama podijelio u 10 knjiga.³⁰ Od 3104 Erazmove izreke Ferić je izabrao 1015.³¹ Djelo je posvetio svom učeniku Marku Bruereviću (Prvotna je posveta bila Andriji Altesti). U predgovoru mu ističe da će ovaj izbor biti koristan njegovu sinu. Iz mnoštva izreka u Erazma (Ille Erasmus gentis Batavae) učinio je zgodan izbor. To bi bila prva karakteristika ovoga izbora izreka. Druga je karakteristika Ferićeva prepjeva sam *prepjev* Erazmova proznog djela, tj. pjesnička forma epigrama, koja će sigurno privući čitatelja (Libellus vincutus numeris alliciet legentem quadam potentiore vi et fessum levabili haustu Pegaseae undae). Stih, kaže, ima privlačnu snagu i pruža odmor. Čitatelju, koji će ga možda pitati zašto pojedini epigrami nemaju naslova, Ferić odgovara duhovito: Bis ne ego dicam eadem, bis ne eadem ipse leges.³² Mnoge izreke Erazmove zbirke

²⁹ Interesantno je pogledati primjerak izdanja **Lugduni** 1548 (Sveuč. bibl. u Zagrebu, sign. 43619), koje je, čini se, bilo vlasništvo A. A. Baričevića, Ferićeva prijatelja. Možda je upravo Ferić od Baričevića dobio ideju da parafrazira Erazmova *Apophthegmata*.

³⁰ Jedan dio autografa Ferićeva (knj. I—VII) čuva se u Drž. arhivu u Dubrovniku, rukopis XXI 31, a drugi dio (knj. VIII—X) u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu, rukopis broj 30 (koji sadrži i originalne epigrame). Prijepis svih Apophthegmata nalazi se u rukopisu 931 (Čulić 481) bibl. Male braće u Dubrovniku. Natpis na naslovnoj strani rukopisa glasi: Apophthegmata Erasmi latinis versibus explicata a D. Georgio Ferrich canonico Rhacusano, 1808. Po prijepisu u rukopisu bibl. Male braće zaključujemo da je postojao Ferićev drugi autograf, čistopis, iz kojega je prepisivač rukopisa Male braće prepisivao. Naime, budući da ponekad prepisivač nije mogao pročitati Ferićeve ispravke iznad ili ispod ili sa strane teksta, prepisivao je prvotni tekst, koji je Ferić bio precrtao.

³¹ Ove brojčane podatke daje V. Gortan. Isp. str. 616 drugog sveška *Hrvatskih latinista*, Zagreb 1970, knj. 3. kolekcije *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Gortan na jednom mjestu navodi izdanje iz 1550 (Basiliae). V. Ž. A. XV 1 str. 164. Na drugom mjestu izdanje iz 1531 (o. c. str. 616). Pregledali smo nekoliko izdanja Erazmova djela, ali nismo uspjeli utvrditi kojim se izdanjem služio Ferić. Nije nam, stoga, bilo lako tražiti u Erazmovoj zbirci odgovarajuće tekstove anegdota, koje je Ferić parafrazirao.

³² Dijelovi pojedinih epigrama, koji sadrže mudru izreku, mogli bi biti i naslovi.

sadrže komentare ili opširne pouke, koje slijede poslije teksta izreke. U Ferićevim prepjevima ima malo tih objašnjenja (dopuna). On prepušta „čitateljima“ da razmišljaju o smislu. Primjer: Ap. IV, 26 (Nulla proportio): Tullius, cum Lentulum generum suum, exiguae staturae hominem, praelongo gladio videret accinctum, „Quis, inquit, alligavit generum meum gladio? „Videbatur homo gladio alligatus, non gladius homini.

Ferić; I 52:

Lentulus exiguo qui corpore cum graderetur
Praecinctus longo plus satis ense latus,
Tullius aspiciens, „Ad gladium quis, quaeso, ligavit
Nostrum ridicule sic generum?“ petit.

(Ferić, primjećujemo, nije dospio urediti drugi heksametar premještajući „Ad gladium“ ga drugo mjesto, a „aspiciens“ na treće). Ili pretpostavlja da je smisao jasan. Evo jednog primjera sa dopunom na kraju anegdote. Ap. III 70 (Oratio speculum animi): Cum dives quidam filium adolescentem ad Socratem misisset, ut indoles illius inspiceret, at paedagogus diceret „Pater ad te, o Socrates, misit filium, ut eum videres“, tum Socrates ad puerum „Loquere igitur, inquit, adolescens, ut te videam“, *significans ingenium hominis non tam vultu relucere quam in oratione*.³³ Ferićev prepjev u hendekasilabima glasi (V, 52):

Quidam ad Socratem homo pecuniosus
Misit filiolum, ut vir ille lynceus
Posset inspicere indolem puelli.
Cumque diceret ista paedagogus
„Hunc ad te voluit pater puellum
Mittere, ut quo animo sit ille, et in quam
Spem crescat, videas“ — „Loqui, ergo“, tum ille,
„Incipe, ut videam te, ephebe, quis sis.“
Pulcre, nam speculum fidele mentis
Est oratio, decipitque numquam.³⁴

Ogledajmo sada nekoliko anegdota o pojedinim osobama iz antike, konfrontirajući prozni Erazmov tekst i Ferićeve pjesničke parafraze. Od anegdota o Aleksandru Velikom iz Erazma IV (oraculum):

³³ Potcrtao sam na kraju **komentar** (dodatak Erazmov).

³⁴ Isp. u Erazma *dives*, u Ferića *pecuniosus*. Da istakne sposobnost Sokratovu, Ferić mu daje apelativ *lynceus* (bistrook). Prozni izraz „Ut eum videres“ Ferić opširno komentira „Ut videas quo animo sit ille et in quam spem crescat“. I prozni i poetski tekst dobro ističu *značenje ljudskog govora* kao ogledala duha.

Idem Delphos profectus cum sacerdos negaret se consulturam deum, quod dies essent nefasti, quibus ne oraculis quidem loqui fas esset, vi pertracta secum sacerdote templum ascendit; cumque illa *importunitate* diceret: „Invictus es, o fili“. — „*Satis*, inquit Alexander, *oraculi* est“, mulieris vocem responsi loco ducens.

U Ferića (I, 80):

Primum ut Alexander Delphos iit, ora sacerdos
 Ut de se pandat postulat increpitans,
 Illa, nefastae essent quod luces, muta resistit,
 Et consulturam se negat esse Deum.
 Quid juvenis? Secum vi abductam ascendere templum
 Cogit et invitam vincere sollicitat.
 Illa, ubi sat precibus iuvenis vexata superque est,
 „Invictus, fili, es“, dixit et obticuit.
 Responsi ille loco capiens haec dicta, „Mihi sat
 Hoc, ait, oracli est, omnia in his habeo.“³⁵

Od neobično duhovitih izreka jamačno je ona u Erazma (IV, 54) s naslovom „Iocus ex nomine“:

Ciceroni cum Crasso simultas erat. Cum igitur alter e Crassi filiis non dissimilis cuidam nomine Digno atque hinc populi suspicio in Grassi uxorem, quasi cum Digno rem habuisset, in senatu praeclaram habuisset orationem, rogatus Cicero, qualis ei videretur, „*Dignus*, inquit, *Crasso*“; tecte alludens ad nomen *Digni*. Iocus lepidior est, si more Graecorum dicas *Dignus* Crassi, ut intelligas duos esse Crassos. alterum adulterum, alterum illi similem, Crassi filium.

Ferić:

E Crassi natis fuit ore simillimus unus
 Cuidam, qui Digni nomine dictus erat.
 Suspicio hinc populi Crassi de conjuge, tamquam
 Hoc rem cum Digno furtim habuisset, erat.
 Cum quondam in pleno preclare hic verba senatu
 Fecisset, quidam haec: „Quis, tibi, Marce, rogo,
 Dic, visus puer hic?“ Cicero, cui patre simultas
 Cum pueri, „Crasso, mercule, Dignus“, ait.

Radi se ovdje o igri riječi: Dignus = prezime, dignus (s abl.) = dostojan. Kras je imao vanbračnog sina s prezi-

³⁵ Nedovoljno jasan tekst iz Erazma Ferić već u početku komentira: Postulat increpitus ut *sacerdos de se pandat ora*. Isto tako je *templum ascendit* komentirao Ferić: invitam vincere sollicitat. Proznju riječ *importunitate* (nezgodno, neoprezno) parafrizira: Illa ubi sat precibus iuvenis vexata superque est.

menom (nomen) Dignus, a njegov legalni sin bio je vrlo sličan onome. Zbog toga je svijet sumnjičio ženu Krasovu da je imala odnose sa ocem Dignus-om. Cicero ovdje akcentira *Dignus*, aludirajući na prezime *Dignus*. Duhovitije bi bilo, a i aluzija jasnija, da je rekao *Dignus Crassi*, slično grčkoj konstrukciji (sintaksi).³⁶

Ferić je nerijetko bio primoran da kuje stihove metrički loše. Za primjer navedimo anegdotu II 19:

Dum se ad Thermopilas gressu fert praepete magnus
In Xerxem ut subeat praelia, Leonidas,
Quid sibi mandaret, quaesivit sponsa, „Bonis ut
Nubas, mando, bonamque ut parias sobolem“.

Očito je da drugi dio drugog pentametra poslije dijareze zbog postpozicije veznika *que* zvuči neskladno.³⁷

DODATAK

Za bolju ilustraciju Ferićević prepjeva Erazmovih *Apophthegmata* donosimo u dodatku nekoliko anegdota (epigrama):

II, 46 Canescens homo Caesarem Hadrianum
De re nescio qua rogare supplex
Venit. Hic hominis petitionem
Rejecit. Cum aliquot redisset ipse hic
Post menses iterum atque idem petisset
Habens caesariem nigri coloris
(Tinctura bene quippe adulterarat)
Agnoscens faciem viri Hadrianus
„Istuc jam patri, ait, tuo negavi.“

II, 56 Legati reduces ut a Philippo
Rege Cecropias petunt Athenas,
Multis nominibus sed hisce regem
Laudant praecipue, quod eleganti
Vir forma, eloquio disertus atque
Multum strenuus ad bibendum. Ut audit

³⁶ Ferić je smatrao da nije potrebno više komentirati anegdotu, kako je to učinjeno u Erazmovu tekstu. — Zbog stiha, tj. iz metričkih razloga, rastavio je u st. 7. prijedlog *cum* od imenice *patre* (prijedlog iza imenice). Ovo je inače jedna od bitnih karakteristika Ferićeva stila: Slobodno razmještanje riječi. Može se kazati da Ferićev jezik i stil u svim njegovim latinskim djelima ima iste karakteristike.

³⁷ Metrički su nezgrapni i nerijetki stihovi sa više elizija. Zoran primjer bio bi napr. u IV, 10, 4 (pentametar):

Omnis ad hostem hercle haud Graecia sufficiat.

42 vectis-poluga,

- Promissi tamen ille intus nil repperit auri,
Scripta sed adversa talia parte videt:
„Ni malus ipse fores vir et insaturabilis auro,
Exanimus haud essent mota sepulcra tibi.“
- VI, 26 Signa virum ut Macedo⁴³ Mileti immania vidit,
Vincere qui sueti in pulvere Olympiaco,
Irridens, „Ubi“, quaso, petit, „tam magna fuere
Corpora, cum urbem hostis presserat obsidio“?⁴⁴
- VI, 52 *Multis* a Samio donatus sponte tyranno
Ut fuerat nummum *millibus* Anacreon,
Munere gavisus primum hoc, sed demere somnos,
Addere mox curas ut sibi sensit opes,
Pollicitatem mora nulla adiit nummosque reportans
Regi ita: „Summe hostes quos tibi reddo meos.“
- VI, 84 „Quem belli ipse aliis ducem anteferet“,
Scipio Annibalem petiit. — „Philippi“,
Ille inquit, do ego filio secundum,
Pergit Scipiadem rogare. — „Pyrrho
Epirotae“. — „Age, tertium tua ecquem
Fert sententia?“ Nominavit ipsum
Hic sese Annibal. „At quid, oro (rursum)
Scipio), si ego forte victus a te
Essem?“ — Tum me, ait, omnium priorem,
Non secundum ego, tertium aut locassem“.
- VII, 12 Servilius Malli, clari pictoris in Urbe,
Deformi natos cum facie aspiceret,
„Malli, ait, haud fingis tu pacto ac pingis eodem“. —
„Haud mirum, in luce hoc, illud ago in
tenebris.“
- VII, 14 Invisus populo spectacula Vatinius urbi
Dum gladiatorum jam dare jamque parat,
Ne, pomum praeter, *quid possit mitti* in arenam,
Sancire aediles lege vetante facit.⁴⁵
Tum forte a quodam fuit ut Caesilius augur
Consultus, pomum pinea nuxne foret,⁴⁶
„Si *in caput* illa tibi sit conjicienda, *Vatini*,
Est pomum certe pinea nux“, retulit.

⁴³ Alexander!⁴⁴ Vrlo nezgodne elizije!⁴⁵ Precrtao je varijantu: Ut lege aedilis sanciat, obtinuit.⁴⁶ Omorikov orah (plod tvrde lupine).

- VII,45 Talia Arristippo Dionysius: „Equid in aulis
Regum philosophi degere semper amant?“ —
„Dicam; sed prius ipse mihi dic, quaeso, medentes
Cur apud aegrotos nocte dieque sedent?“
- VII, 61 Elide dum fiunt ludi, ad concordiam Achivos
Hortatur forti Gorgias eloquio,
Tum quidam densa exiliens de plebe Melanthus:
„De concordia, ait, totius hic loquitur
Helladis, ipse tribus, servae, uxoriue sibique
Qui nondum suasit vitam agere unanimes?“
- VIII, 37 In loco anaccessio ficis nascentibus apte
Ditum suerat opes assimilare Crates.
Nam nihil ut fructus homines hinc carpere possunt,
Sed corvi tantum volturiiue vorant,
Assentatores sic soli solaque pasci
Horum e fortunis scorta inhonesta solent.
- IX, 51 Danda neci ut fuerat jussu Agrippina Neronis,
Jamque ensem stringit centurio in jugulum,
Ventrem illa objiciens, „Hunc, inquit, percute,
ferro hic
Caedendus, monstri qui genus id peperit.“

Sarajevo.

Ž. Puratić.